

MILAN KOPECKÝ

NAD CELOŽIVOTNÍM DÍLEM JOSEFA HRABÁKA

Dne 6. srpna 1987 zemřel v Brně v nedožitých 75 letech prof. PhDr. Josef Hrabák, DrSc., člen korespondent ČSAV, od r. 1945 učitel naší univerzity, v letech 1948—1953 profesor pedagogické fakulty a od 1. 2. 1953 do 31. 1. 1978 profesor filozofické fakulty, v l. 1954 až 1960 její děkan a v l. 1953 až 1970 vedoucí její katedry české literatury a literární vědy. Zanechal rozsáhlé vědecké dílo ze všech oborů literární vědy. Pozornost jsme mu věnovali u příležitosti jeho životních jubileí: k jeho šedesátinám vyšel sborník *Literárněvědné studie* (redigovali Dušan Jeřábek, Milan Kopecký a Karel Palas; UJEP, Brno 1972) a stať Vlastimila Válka *Šedesátiny Josefa Hrabáka* (SPFFBU, 1972, D 19, s. 184—186), pětadesátiny připomněl Milan Kopecký v článku *Jubileum Josefa Hrabáka* (Universitas, 77, č. 6, s. 92—93) a sedmdesátiny Dušan Jeřábek ve stati *Sedmdesát let Josefa Hrabáka* (SPFFBU, 1983, D 30, s. 95—98). Kromě toho bylo publikováno množství jubilejních příspěvků v jiných časopisech, protože J. Hrabák byl uznávaným odborníkem a aktivním činitelem různých redakcí, kolegií, komisí atd.

Existence četných statí jubilejního zaměření i existence *Bibliografie díla Josefa Hrabáka* (do roku 1971), kterou připravil Jan Veselý (SPN, Praha 1972) a jejíž dokončení je v tisku, nám dovoluje zaměřit náš nekrolog na tvorbu posledních pěti až šesti let jeho života a posléze na vývojové posouzení jeho vědeckého odkazu.

Jednu linii Hrabákova bádání v osmdesátých letech tvořily monografie o významných zjevech moderní české literatury. Vybíral si ty spisovatele, jichž si už předtím všiml jako kritik a historik, a tak vznikly knihy *Rudolf Těsnohlídek* (1982), *Karel Nový* (1983), *František Kožík* (1984) a *Jiří Krěmek* (1988). Do druhé linie Hrabákova bádání patří genologické studie, tj. *Čtení o románu* (1981) a *Napínavá četba pod lupou* (1986), druhá jako předběžné zmapování paraliteratury, již je věnována i posmrtně vydaná kniha *Od lačného optimismu k hororu* (1989). Konečně do třetí linie se řadí soubory starších studií a reedice dřívějších prací i různé úvahy (vzpomínkového rázu je *Život s literaturou*, 1982), jako *Jedenáct století* (1982), *Úvahy o literatuře* (1983), *Řeč písemnictví s podtitulem Umění vnímat literaturu* (1986) a *Živá minulost* (1989). Stejně jako při školní činnosti myslil Hrabák i v důchodu na studenty, jak svědčí řada středoškolských učebnic a vysokoškolský *Úvod do teorie literatury* (1987), napsaný s Vladimírem Štěpánkem.

Hrabák pracoval vědecky po celé půlstoletí. Svou první práci (recenzi ve *Věstníku Matice opavské*, 1935) publikoval jako třiatřicetiletý (narodil se

3. 12. 1912 v Brně) po dokončení vysokoškolského studia češtiny a francouzštiny (v Brně v l. 1931—1935) a na samém začátku svého středoškolského působení (v l. 1935—1945). Jeho dvě první knižní práce naznačovaly do budoucna jeho dvojdomé odborné zaměření: materiál spisů *Staropolský verš ve srovnání se staročeským* (1937) a *Smilova škola* (1941) byl z epochy feudalismu, jeho analýza však versologická. Odtud se táhne celoživotní Hrabákovo bádání jednak v oblasti starých literatur, především ovšem české, jednak v oblasti slovenského verše, hlavně českého. Tyto dvě linie v určitých etapách slábnou a do popředí vystupuje bádání o nové literatuře nebo činnost kritická a recenzentská, jako je tomu nejen v období mezi vydáním obou citovaných spisů, ale i v mezidobí od Smilovy školy do vytištění knihy *Petr Bezruč a jeho doba* (1946).

Hrabák musí po válce jako jediný učitel české literatury na pedagogické fakultě zvládat všechny literárněvědné disciplíny. Avšak koncem roku 1946 dochází k událostem rozhodujícím o Hrabákově přednostním zaměření na starší literaturu. Dne 15. listopadu umírá náhle ve svých 42 letech profesor filozofické fakulty Jan Vilikovský a tehdejší děkan Josef Macůrek pověřuje výukou dílem Antonína Škarku, dílem Josefa Hrabáka. Škarka ohlásil na letní semestr Počátky staročeské lyriky, Hrabák Renesanční a barokní drama. Tradiční zaměření brněnské literární bohémistiky na medievalistiku, pěstované před válkou Stanislavem Součkem a po válce Janem Vilikovským, našlo kontinuitu ve Škarkovi, v Hrabákovi pak diskontinuitu. A soudím, že plodnou. Nezůstalo totiž jen u přednášky. Ta byla — jako později u několika témat jiných — průpravou k edici nebo ke knize, v tomto případě k edicím hned třem: *Staročeské drama* (1950), *Lidové drama pobělohorské* (1951) a *Sedm interludií Václava Františka Kocmánka* (1953). Lze ovšem namítnout, že i přes nemedievalistickou tematiku zůstává i tehdy Hrabák medievalistou, neboť Staročeské drama je přece zčásti (přesněji z necelé třetiny) středověké a Hrabák se přece i tehdy zabývá satirami 14. století. Jistěže, přesto se domnívám, že největší Hrabákův přínos metodologický tkívá v pobělohorském dramatu nebo přesněji v interpretaci jedné jeho větve, té neoficiální, která byla dotavadní literární historií opomíjena. Zde také začíná Hrabákův celoživotní zájem o tu tvorbu, pro niž zdůvodnil a prosadil označení „pololidová“.

Edice interludií vyšla krátce po Hrabákově definitivním přechodu z pedagogické fakulty na fakultu filozofickou a v době jeho počáteční spolupráce s Ústavem pro českou literaturu ČSAV v Praze. Zde bylo rozhodnuto o vědecké konferenci k problematice lidovosti. Ta se konala v Liblicích v r. 1954 a Hrabák na ní představil lidovost jako základního činitele české literatury od počátků až do národního obrození (viz Českou literaturu, 1954). Krajně nesnadnou otázku tvorby nelidové obsahem a lidové formou řešil kategorií „falešné lidovosti“. To ovšem vyhovovalo především pro 17. a 18. století, ale nedalo se s tím vystačit při literárněhistorické syntéze. Proto Hrabák promýšlí metodologické otázky v řadě studií materiálových a teoretických, v nichž bylo třeba především objasnit zvláštnosti studia starší české literatury, otázky regionalismu a regionality, úlohu starší literatury při vytváření kulturní pospolitosti národa, hodnocení staročeských spisů z hlediska původnosti a jejich uměleckosti i hodnocení spisů několikrát vydaných a textově variabilních. Výsledkem tohoto Hrabákova studia byl soubor, který obhájil v roce 1956 jako práci doktorskou a který vydal s názvem *Studie ze starší české literatury* (¹1956, ²1962). A nejen to, studii tohoto souboru si ujasnil — za přispění oponentů své doktorské disertace Antonína Škarky, Františka Trávníčka a Franka Wollmana (viz jeho posudek ve SPFFBU, 1956, D 3, s. 127—133) — dialektické pojetí literatury jako neustálé konfrontace dvou protikladných vývojových tendencí a dvou kvalitativně rozdílných typů umělecké tvorby. Na této

koncepti pak založil jako redaktor a hlavní autor 1. svazek tzv. akademických *Dějin české literatury* (1959) a další přehledy (vysokoškolská skripta, rukověti aj.). Z nich bych rád vyzvedl stát *Tvorčeskij put' staroj češskoj literatury*, zařazenou jako úvod ke katalogu výstavy staročeských literárních památek v Moskvě v říjnu a listopadu 1959, a rovněž vysokoškolskou příručku *Starší česká literatura* (1964, ²1979, ³1986).

Po odevzdání rukopisu *Dějin* do tisku vrací se Hrabák znovu k některým otázkám, jež v *Dějinách* nemohly být rozpracovány, protože nebyly dosud zvládnuty ani materiálově, ani koncepčně. Šlo především o problém literárních proudů a směrů v starší literatuře a o klíčové otázky literárního vývoje v době renesance a baroka. Proto Hrabák připravuje pro 4. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě v r. 1958 přednášku *Problém střídání literárních směrů v starých slovanských literaturách* a posléze vyčleňuje české specifikum do skripta *Hlavní proudy v starší české literatuře* (1967). Je si také vědom toho, že pojetí renesance a baroka v *Dějinách* zastarává vydáním spisů několika mladých badatelů, z nichž očividně vyplynul nedostatek *Dějin* v absenci monografických kapitol o nejvýznamnějších spisovatelích a o specifických fenoménech tvorby epochy renesance a baroka. Hrabák proto píše knihu *K metodologii studia starší české literatury* (1961), v níž mj. pojednává o některých zvláštностech literárního procesu v starší době (zde našel uplatnění zřetel k literárním proudům a směrům) a o mezerách v dosavadním poznání starší české literatury (zde obrátil pozornost ke skutečným literárním koryfejům renesance a baroka a k tehdejší zábavné četbě pro lid i k textům směřujícím ke zlidovění a zesvětštění literatury). Tato diskutabilní kniha končí posléze oddílem *O marxistické dějiny starší české literatury*, kde upřednostňuje dva faktory opomíjené v době poválečné: pramenné studium a badatelskou specializaci. V těch především vidí předpoklady ke vzniku opravdu vědeckých literárních dějin epochy feudalismu. Pro realizaci obou faktorů vykonal Hrabák mnoho jako školitel vědeckých aspirantů i jako zkušený editor a designovaný redaktor tzv. akademických výborů z české literatury epochy renesance a baroka. Přes jeho značné úsilí zůstává však výbor z doby renesance (dnes už celé čtvrtstoletí vzdálený od vydání dvousvazkového výboru z doby husitské) stále ještě ve stadiu přípravy, kdežto na výboru z doby baroka se ještě pracovat nezačalo.

Souběžně s bádáním v oblasti starší české literatury se Hrabák asi od poloviny padesátých let vrací k versologii. Jako vysokoškolskou učebnici vydává *Úvod do teorie verše* (¹1956, ²1958, ³1964, ⁴1970, ⁵1978, ⁶1986), *Studie o českém verši* (1959), kde od obecných otázek významové hodnoty verše přechází k rozborům verše poezie staročeské, obrozenské, nové a moderní (tedy až po tehdejší tvorbu Seifertovu a Mikuláškovu), a dále knihu *Z problémů českého verše* (1964), v níž si klade teoretické otázky různých vztahů: dějin literatury a dějin verše, verše a literárních žánrů, verše a umělecké prózy i verše a strofiky. V těchto i v dalších svých versologických spisech (např. *O charakter českého verše*, 1970) se Hrabák musil vyrovnávat s podněty vycházejícími ze dvou mezinárodních versologických konferencí, které v r. 1964 a 1966 uspořádala katedra jím řízená. Současně píše i řadu knižních a časopiseckých prací o nové české literatuře (srov. *Šest studií o nové české literatuře*, 1961, *K morfologii současné české prózy*, 1969), horečně publikuje kritiky a recenze i propedeutické pomůcky (jež později přepracoval v knižní učební příručku) a ovšem i populárněvědné návody pro čtenáře (srov. *Umíte číst poezii?*, 1963, v přepracované a rozšířené verzi *Umíte číst poezii a prózu?*, 1971).

Jako teoretik si Hrabák prověřoval mnoho otázek nejdříve na starší literatuře, protože na dlouhé časové ploše s produkcí méně členitou než v nové době vystupovaly různé tendence výrazněji. Zajímal ho zejména způsob zobrazování skutečnosti,

zanikání a vznikání žánrů, vztah textové kritiky a literární historie aj. Avšak nebyl by to Hrabák, aby nepoužil každé příležitosti k exkursu ze starší literatury do literatury nové a současné. Stati uvedeného typu — spolu ovšem se statěmi jinými — pojal pak do souboru *Ze starší české literatury* (1964).

Přestože poté Hrabákova aktivita v bádání o starší literatuře slábne, samozřejmě relativně ve srovnání s jinými obory, přece jsou jeho články vždycky novým závažným slovem do řešení zpravidla staré tematiky. Platí to pro studii ve sborníku *O barokní kultuře* (1968), v níž vytyčil hlavní úkoly bádání o českém literárním baroku, pro úvod k edici *Smutní kavaleři o lásce* (1968), v němž rozebral a zhodnotil pobělohorskou alamodovou poezii, i pro úvod k edici *Fortunata* (1970), v němž plodně využil předválečných podnětů Bedřicha Václavka i poválečného studia knížek lidového čtení k jejich celkové charakteristice i k zevrubné charakteristice českého Fortunata. V této fázi Hrabák často zkoumá z nového zorného úhlu témata jinými badateli už mnohokrát zpracovávaná, jako je tomu u dvou časopiseckých studií o Labyrintu, z nichž hlavně studie *K stylistické výstavbě Komenského „Labyrintu“* (LF, 1970) upozornila na jeho zvukové hodnoty, které mají svou teoretickou oporu v soudobých a dokonce ještě středověkých poetikách.

V roce 1971 vydává Hrabák ve Spisech brněnské univerzity knihu *Polyglotta*, která obsahuje 14 cizojazyčných statí, původně referátů na mezinárodních konferencích, pak příspěvků do konferenčních sborníků; zčásti jsou tyto statí versologické, zčásti literárněhistorické. Téhož roku vychází jako skriptum Hrabákova *Literární komparatistika* (knižně pak r. 1976) a dvě léta poté jeho *Poetika* (1973, 21977). Potom Hrabák přistupuje k přípravě 1. svazku reprezentativní třídílné antologie *Tisíc let české poezie* (1974). Vybral do něho četné ukázky starého českého básnictví, knihu účelně uspořádal, opatřil populárněvědnou předmluvou, výstižnými komentáři a poznámkami o autorech i vysvětlivkami k textům. Spolu s D. Jeřábkem a Z. Tichou připravil pak *Průvodce po dějinách české literatury* (1976, 21978, 31984). Knihou o *Miloši V. Kratochvílovi* (1979) zahájil sérii monografií o moderních spisovatelích, o níž jsme se zmínili na počátku při charakteristice jeho posledního tvůrčího údobí.

Po půlstoleté horečné aktivitě zůstavil Josef Hrabák odkaz budící úžas rozsahem, mnohotvárností, koncepčností a podnětností. Hrabák zdůvodnil a realizoval komplexnost literárněvědné práce. V duchu Zdeňka Nejedlého dokázal význam literárního dědictví pro současnost a vytvořil celou vědeckou školu, jejíž zásluhou se pokroková díla epochy feudalismu stávala nedílnou součástí kultury moderní společnosti. Spolu s mladšími badateli se snažil sejmout z bádání o starší literatuře vinětu neplodného historismu. Nebylo a není jeho vinou, že takový názor se nestal obecným, že literárněkritické časopisy nepovažují edice starší literatury za součást dneška a že je nanejvýš pouze registrují. A přece nedávné edice staré lyriky, drobné prózy, dramatu, kronik atd. důsažně ovlivňují dnešního čtenáře, ostatně z knihkupeckých pultů mizí namnoze rychleji než nová tvorba patřící do uvedených žánrů.

Tento nekrolog chtěl aspoň naznačit pronikavý význam a živou podnětnost vědeckého odkazu Josefa Hrabáka, ale jeho různorodou činnost mohl osvětlit jen z několika úhlů. Mnoho aspektů zůstalo a z rozsahových důvodů musilo zůstat stranou. Budou však jistě využity při jiných příležitostech a hlavně při soustavné odborné činnosti. V té se bez Hrabákova podnětného díla neobejdeme ani my, ani naši následovníci. A taková perspektiva otupuje (nemůže-li přímo zlomit) onen neodvratný pro všechny osten smrti, jejíž triumf se mění vniveč, zůstala-li po člověku práce užitečná pro jiné.